

ALISHER NAVOIY VA HUSAYN BOYQARO MUNOSABATLARI

*Gulova Anorgul Axtamovna,
Andijon davlat universiteti doktoranti*

THE RELATIONSHIP BETWEEN ALISHER NAVOI AND HUSAYN BOYKARA

*Gulova Anorgul Akhtamovna,
Doctoral student of Andijan State University*

ОТНОШЕНИЯ АЛИШЕРА НАВОИ И ХУСЕЙНА БАЙКАРА

*Гулова Аноргул Ахтамовна, докторант Андижанского
государственного университета*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro munosabatlari va uning o'ziga xos jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Adolat, ma'naviyat, ma'rifat, tafakkur, jamiyat, ta'lim, e'tiqod.

Annotation: This article analyzes the relationship between Alisher Navoi and Husayn Boykara and its unique aspects.

Key words: Justice, spirituality, enlightenment, thought, society, education, faith.

Аннотация: В данной статье анализируются взаимоотношения Алишера Навои и Хусейна Байкара и их уникальные аспекты.

Ключевые слова: справедливость, духовность, просвещение, мысль, общество, образование, вера.

KIRISH. Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarining “Qozilar haqida” (“Quzzot zikrida”), “Qonunshunos muftiylar zikrida” (“Muftiyi faqihlar zikrida”) singari boblarida adolatga alohida urg'u beriladi. Jumladan, u shunday deydi: “Qozi islom binosig'a arkondir va musulmonlar xayr va sharrig'a nofizi farmondur”[1]. Alloma e'tiroficha, islom dini binosining ustuni hamda musulmonlarning turli ishlari yuzasidan hukm chiqaruvchi shaxs – bu qozi (sudya)dir. Mazkur lavozimdagi kishiga bu kabi mas'uliyatli amal topshirilgan ekan, u bu ishonchga har taraflama loyiq bo'lishi lozim. Ham diniy, ham dunyoviy bilimlarni chuqur egallagan, keng dunyoqarash sohibi bo'lmog'i lozim. Fiqhga doir bilimlarni mukammal o'zlashtirish, shu bilan bir

qatorda unga to'laqonli rioya qilish – ushbu soha xizmatchilarining eng asosiy vazifasidir. Alloma nazdidagi qozi tabiatida faqat o'z manfaatini ustun qo'yib harakat qilish bo'lmasligi, ilmsevarligi hamda samimiyligidan kishida unga nisbatan yuksak hurmat, munofiqlikdan uzoq bo'lmog'i, fahm-farosatliligi va kasbiga sodiqligidan halollik hamda diyonatdan yiroq kimsalar qalbida g'am bo'lmog'i lozim. O'zlashtirgan bilimiga mos harakat qilib, o'zgalarga ibrat bo'la olgan qozi shaxsiy manfaatlar girdobiga tushmaydi, raiyatning taqdiri u chiqargan hukmga bog'liqligini tushunib yetadi. Unga ishonch bildirilib topshirilgan mansab majburiyatlariga chuqur mas'uliyat va adolat bilan munosabatda bo'ladi.

<https://orcid.org/0000-0001-5308-6061>

e-mail:
gulovaanorgul2@gmail.com

“Mahbub ul-qulub”ning “Muftiyyi faqih (qonunshunos)lar zikrida” nomli bobida alloma qonun hamda qonunshunos, inson va jamiyat, adolat hamda adolatsizlik munosabatlari to‘g‘risida keng to‘xtaladi. Ularni mutolaa qilganda, deyarli olti asr avval bildirilgan mulohazalar hozirgi globallashuv jarayonlari tezlashgan vaqtda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolganligiga amin bo‘lasiz. Navoiy nazdicha, qonunshunosning (faqihning) o‘y-fikri qonunga qarshi tarafiga yo‘nalmashligi, ko‘nglidan hiylanayrang uzoq bo‘lishi, zehni o‘tkir, tafakkuri teran, aytganlari buyuk huquqshunoslar fikriga hamohang bo‘lmog‘i lozim. U xushxulq bo‘lishi, zulmkor kimsalardek mehr-muruvvatdan uzoq bo‘lmashligi, choy-chaqa o‘rniga yuz haqni nohaq va arzimagan marhamat o‘rniga ko‘p “yo‘q”ni “bor” deya tasdiqlamasligi darkor. Alisher Navoiy atigi bir savat uzum uchun keng uzumzorning yonib kul bo‘lishidan g‘amga botmaydigan va bor-yo‘g‘i bir botmon bug‘doy uchun don xirmonining talanishidan tashvishlanmaydigan huquqshunos el-yurtga zarar keltirishdan boshqa ishga yaramasligini ta’kidlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI. Buyuk alloma “Saddi Iskandariy”da adolatli bo‘lishning ezgu ish, savobga doxil etuvchi amal ekanligini bayon qilib, bir soatlik odillik odam hamda jinlarning tavbasidan, toat-ibodatidan buyukroq ekanligini ta’kidlaydi.

Shuningdek, asarda mabodo biror inson tarafidan adolatli amal qilinsa, uning oldin qilgan barcha gunohlari kechirilishi uqtiriladi.

Dunyo miqyosidagi yirik sarmoyadorlarga va hattoki, yurtimizdagi kundan-kunga yuksalib borayotgan mulkdorlarga Alisher Navoiyning odil shoh to‘g‘risidagi qarashlari, o‘z shaxsiy daromadidan “Shifoia” shifoxonasi (tibbiygohi), “Nizomiya” hamda “Ixlosiya” madrasalari, rabotlar, o‘nlab ko‘priklar bunyod etgani, ko‘plab ilm toliblarini nafaqa, kiyim-kechak, oziq-ovqat bilan doimiy ta’minlab turgani namunadir. “Husayn Boyqaroning Navoiyga jilovdor bo‘lishni o‘ziga ep ko‘rganligi uning qanchalik buyuk ma’naviyat sohibi bo‘lganidan, adabiyotni, san’atni, ijodni juda yuksak qadrlaganidan dalolat beradi. Lekin

ta’kidlash zarurki, Husayn Boyqaroning harakati nafaqat uning qanday podshoh va inson bo‘lganini ko‘rsatadi, u jamiyat ma’naviyati yuksakligidan, podshohlarning yuqoridagiga o‘xshash xatti-harakatlarini to‘g‘ri qabul qilib, munosib baholay olishidan ham dalolat beradi. Davlat boshlig‘ining o‘zi ijod bilan shug‘ullangani, ma’rifatga intilgani, ijod ahliga homiylik qilgani a’yonlarga ibrat va taqlid uchun namuna bo‘lgan”. [2] Boyqaro va Navoiy do‘st-u birodarligi, hammaslakligi va bu inoqlikning bir-biridan buyuk va beqiyos natijalariga ayni paytda ham dunyo miqyosidagi shoh va shoirlar havas qilsa arziydi.

“Saddi Iskandariy”, “Farhod va Shirin” dostonlari, “Hiloliya qasidasi”, “Vaqqiya” va “Soqiynoma” kabi asarlarda allomaning xalq farovonligi va yurt obodligi odil shohga bog‘liqligi, elning boshqaruvchiga bo‘lgan muhabbati bilan vatanparvarlik hissi belgilanishi bayon qilingan:

Shahekim anga adl bunyod o‘lur,

Natija bukim, mulki obod o‘lur [3].

Husayn Boyqaro madhiga “Xamsa”dan joy olgan dostonlarning barchasida alohida urg‘u berilgan. Navoiy Boyqaroni o‘z zamonasining eng odil hukmdori sifatida ta’rif etish bilan birga zulmkor hukmdorlarni ham e’tibordan qochirmaydi, ularning el-ulusga qarshi xatti-harakatlarini beayov fosh etadi. U bu bilan o‘zini Ona yurtga fidoyiligini, yurt obodligi va xalq tinchligi, farovonligi barcha narsadan ustunligini e’tirof etadi. Shu jihatdan Xuroson saltanatini endigina qo‘lga kiritgan Sulton Husaynning hukmdor sifatidagi xislatlarini “Hiloliya” qasidasida madh etishi bejizga emas. U quyidagicha ta’riflanadi:

Shohlar darveshi-yu darveshlar shohiki haq,

Shoh qildi suvratin, darvesh qildi siyratin[4].

Mazkur misralarni navoiyshunos olim Aziz Qayumov quyidagicha sharhlaydi:

“Bu yerda Navoiyning darveshlikni qanchalar ulug‘layotganiga ahamiyat bering. Demak, insonlar ichida eng buyugi, eng yuksak olijanob darajadagisi darveshdir. Bu yerda darvesh devona, telba ma’nosida emas, eng pok tiynat, tuban intilishlardan xoli, el-u yurtga, odamlarga mehribonlikda fidoyi bo‘lgan zot ko‘zda tutiladi”[5].

Davlatning tinchligi, xalqning totuvligi hamma davrlarda ham vatanparvarlarning e'tiborida bo'lib, Navoiy Hazratlari ham butun boshli hayotiy faoliyati mobaynida tinchlikni bardavom qilish bilan aloqador masalalar haqida deyarli hamma ilmiy-adabiy asarlarida fikr bildirgan. "Mahbubul qulub"da alloma hozirgi davrda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan o'ta muhim va teran mazmunga ega qarashlarni ifodalaydi. "Shoh ulusi o'ziga mushobih bo'lur" deya atalgan o'ninchi faslda quyidagilarni bitadi: "... Agar shohg'a adolat shior, ulusi shiorida ham adolatdin osor. Agar zulmpesha – elida ham zulmidan andisha". Mutafakkir ta'kidicha, hukmdor odil bo'lsa, uning qo'l ostidagi xalq ham adolatli bo'ladi. Mabodo podshoh zolimlikni o'ziga kasb etgan bo'lsa, fuqarolari uning zulmkorligidan azobda qoladi. Mutafakkir mazkur asarda islom olamida o'ziga xos obro' va ta'sirga ega toifa a'zolarining poraxo'rlik, shariat qoidalarini oyoq osti qilish hollarining qoralanishi orqali ijodkor ijtimoiy muhitning ma'naviy parchalanishi sabablari va xavf-xataridan ogoh qiladi.

Alisher Navoiy ijtimoiy-antropologik qarashlarida to'g'rilik, haqgo'ylik, poklik, iymone'tiqodlilik kabi insoniyatga zeb beruvchi xislatlar ulug'lanadi. U bo'lg'usida shaxs nomi e'zozlanadigan, inson manfaatlar ustun bo'ladigan "saodatli jamiyat" orzusi negizida o'zining xayoliy adolat ustuvorligi ta'minlangan mamlakatni yaratadi. Dastavval, o'z davlatida odil shoh rahbarligidagi mamlakatga yetishish niyatida bo'lgan Navoiy yoshlikdagi do'sti Boyqaro taxtga chiqqandan so'ng uning taklifiga ko'ra boshqaruv tizimida faoliyat yurita boshladi. Sulton Husaynni odil shohga, u boshqarayotgan mamlakatni adolatli fuqarolik jamiyatiga aylantirish maqsadida ancha vaqt mobaynida astoydil intildi. Navoiy oxir-oqibatda shuni angladiki, turli xil obyektiv-subyektiv sabablarga ko'ra Boyqaroni odil hukmdorga aylantirish mumkin emas ekan. Shundan keyin, Alisher Navoiy o'z ixtiyori bilan egallab turgan lavozimidan voz kechib, odil va ma'rifatparvar hukmdor orzusidan yiroqlashib, ma'naviy merosi orqali o'zining xayoliy timsollarini yaratishga qaror qiladi. Alisher Navoiy

davlatni idora qilish, munosib boshqaruvchini tanlash hamda uni saylash masalasini jamoa bilan, xalqning turli toifa a'zolari ishtirokidagi yig'inda maslahat asosida amalga oshirilishini qo'llab-quvvatlaydi. Shu sababli ham bunday yig'inda el tanlagan hukmdorga xalqparvarlik hamda adolatlilik talablarini qo'yadi. Alloma siyosiy fikrlaridagi o'ziga xos jihatlardan biri shuki, yurtni idora etish ananaviy meros shaklida emas, aksincha xalq ishtirokidagi anjumanda hal qilinadi.

Jumladan, mutafakkirning adolatli hukmdor g'oyasida davlat aholisining tinch va to'kin turmushini ta'minlashni mamlakat boshqaruvining dolzarb vazifasiga aylantirish maqsadi o'z aksini topgan: *Kerak lutf-u ehson shior aylasang,*

Adolat yo 'lin ixtiyor aylasang.

Raiyatga sendan yetib shodlik,

Mamolikka yuz qo'ysa obodlik[6]. ("Saddi Iskandariy")

Alisher Navoiy davlat siyosatini odillik bilan olib borishni mamlakatning kuch-qudratini namoyon qiluvchi vosita sifatida talqin qilarkan, uning moliyaviy taraqqiy etishiga alohida urg'u qaratgan. Alisher Navoiy ma'naviy merosi chegara bilmas o'tkir nafasi bilan oradan necha asr vaqt o'tgan bo'lishiga qaramay, hammamizning ko'nglimizni nurlantirib turibdi. Chex tadqiqotchisi Yan Ripkaning "Alisher Navoiy jamiki go'zalliklarning buyuk homiysi va o'z davrining eng ulug' shoiridir", degan fikri bejizga aytilmaganiga amin bo'lamiz. Mutafakkirning axloqiy siymosi ham, o'z ideallariga hayotida to'liq rioya qilishi ham Alisher Navoiyning daholikka chindan ham haqliligidan darak beradi. El-yurt ravnaqini har tomonlama tadqiq qilgan alloma milliy birdamlik g'oyasiga alohida e'tibor qaratgan. Xususan, xalqning birdamligi ham hukmdorning adolatli boshqaruv siyosati bilan bevosita aloqadordir. Navoiy ko'p urg'u qaratgan markazlashgan bir butun davlat hamda uning odil hukmdori g'oyasi milliy birdamlikni saqlash uchun mutafakkir yashagan paytda yetakchi omillardan edi. Odil va qudratli hukmdor g'oyasi mamlakat, davlat, shuningdek, fuqarolik munosabatlarini muvofiqlashtirish ehtiyojlarini to'laqonli qamrab olishi bilan e'tiborga molikdir.

Ayni paytda yurtimizda olib borilayotgan siyosat Alisher Navoiy orzu qilib, tarannum etgan xalq manfaatlarini ustun qo'yilib, adolatli boshqaruv o'rnatilgan davlat g'oyalari bilan hamohang. An'anaga ko'ra, Vatanimizda har yilga yurtboshimiz tomonidan alohida nom berilib, shu asosda davlat dasturi ishlab chiqilishi va hukumat tomonidan katta miqdorda mablag' ajratilib, shu soha rivojiga sarflanmoqda. Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili (2021), *"Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"* (2022), *"Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"* (2023) kabilar buning yorqin dalilidir. Shu bilan birgalikda, *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning virtual qabulxonasi*, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali singari elektron tizimlar fuqarolarning o'z konstitutsion huquqlaridan keng miqyosda foydalanishlariga ko'maklashmoqda.

Vatanimizning har bir hududida Alisher Navoiy sharafiga atalgan manzillar-u maskanlar mavjud. Xususan: Navoiy viloyati, Navoiy shahri, Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti instituti, O'zbekiston Fanlar akademiyasi, O'zbekiston milliy kutubxonasi, Adabiyot muzeyi, Toshkentdagi metro bekati, San'at saroyi, Toshkentdagi Katta akademik opera va balet teatri, ko'plab ko'chalar hamda jamoa xo'jaliklari Navoiy nomi ataladi. Shuningdek, Davlat mukofoti va talabalar uchun davlat stipendiyasiga ham Alisher Navoiy nomi berilgan. Alloma takrorlanmas iste'dodi hamda Xudo yuqtirgan xislatlari sharofatidan nafaqat o'zining nomini, balki asarlari qahramonlari nomini abadiyatga muhrlagan. Unga tegishli ma'naviy meros qahramonlari nomiga ko'cha va xiyobonlar qo'yilib, byustlari bunyod etilgan.

Alisher Navoiy dunyo hamjamiyati e'tirof etgan sevimli mutafakkirlardan biri sifatida ulug'lanmoqda. Uning haykallari jahonning Vashington, Moskva, Minsk, Tokio, Seul, Boku, Dushanbe singari shaharlarida barpo qilingan. Unga tegishli ilmiy-adabiy meros ko'plab tillariga tarjima qilingan. Dunyo navoiyshunoslari uning hayot yo'li, ijodiy merosi, ilmiy-falsafiy qarashlariga oid qator ilmiy tadqiqot ishlarini himoya qilindi va bu jarayon

jadal davom etmoqda. Zero, akademik N.I.Konrad ta'kidlaganidek "Alisher Navoiy kabi shoirning bo'lganidan quvonmog'imiz kerak. Ana shunday shoirni voyaga yetkazgan o'zbek xalqiga ofarin va tashakkurlar deymiz. Biz uni o'rganibgina qolmay, balki o'qishimiz, faqatgina o'qish emas, balki uning to'g'risida o'ylashimiz ham zarur"[7].

XULOSA. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Alisher Navoiyning yuqoridagi ijtimoiy-antropologik qarashlaridan anglashiladiki, har bir inson Allohning yerdagi vakilidir. Unga faqatgina bir marotaba hadya etilgan umrni mazmunli o'tkazishi, doimo o'z ustida ishlab ma'naviy barkamollikka intilishi, adolatli, vijdonli bo'lishi kerak. Ayniqsa, xalq ustidan boshqaruvni amalga oshirayotgan shaxslar bu borada ikki karra mas'uliyatli bo'lib, o'zidan yaxshi nom qoldirishga azm-u qaror qilmoqlari lozim. Albatta, bu yo'lda adolat ularga yorqin mayoq vazifasini o'timog'i darkor.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <http://www.adolatgt.uz/society/5413>
2. Abdurahim Erkayev. Yangi O'zbekiston: mo'ljal – uchinchi renessans. Toshkent, Ma'naviyat. 2021-yil, 71-bet.
3. Алишер Навоий. Садди Искандарий. МАТ. 20 жылдлик, Ж. 11. –Тошкент: Фан.1993. – Б. 136.
4. Навоий Алишер, Хазойин ул-маоний, Учинчи девон, "Бадоеъ ул-васат". Тамаддун, Т.: 2011. - Б.617.
5. Қажумов Азиз. Дилкушо такрорлар ва руҳафзо ашъорлар, Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, Т.: 2014. -Б.65.
6. Алишер Навоий. Садди Искандарий. МАТ.Ж.11. –Тошкент: Фан, 1993. – Б. 315.
7. <https://yuz.uz/news/alisher-navoiy--tafakkur-bogboni>
8. Kurbanbayeva, M. (2024). O'zbek xalq og'zaki ijodiyotida adolatli jamiyat to'g'risidagi ilk tasavvurlar ifodasi. Tamaddun nuri jurnali, 8(59), 78-81.
9. Kurbanbaeva, M. (2024). Temuriylar davri mutafakkirlari konsepsiyalarida "fuqarolik jamiyati" tushunchasi. Tamaddun nuri jurnali, 10 (61), 310-312.